

SOCIALNA TEHNOLOGIJA IN UNIVERZALNI TEMELJNI DOHODEK

Srečo Dragoš

UVOD

Glavni namen prispevka je pokazati, zakaj je univerzalni temeljni dohodek (UTD) realen, pravičen in pomemben primer socialne tehnologije. Prvi razdelek tega prispevka je namenjen splošni utemeljitvi socialne tehnologije in predstavitvi nekatereh dilem o njeni vrednotni ter socialni dimenziji. V drugem razdelku je predstavljena ideja o uvedbi pravice do UTD in pričakovanih pozitivnih učinkih za posameznike in celotno skupnost. Sledi tretji razdelek, ki je namenjen informiranju o dejanskih učinkih te socialne tehnologije, kot so jih izmerili v najnovejšem in največjem eksperimentu z uvajanjem UTD. V zadnjem razdelku (pred sklepom) sta na kratko predstavljeni možni varianti izvedbe UTD, da je jasnejša finančna izvedljivost te pravice, saj se ji najpogosteje očita, da finančno ni vzdržna. Iz prikaza bo jasno, da to ni res. Finančna konstrukcija UTD je povsem preprosto izvedljiva, in to brez uvajanja novih davkov in brez povišanja obstoječih.

SOCIALNA TEHNOLOGIJA

Naslov »inženirka leta 2024« je bil na izboru, ki je tako kot vsako leto potekal v Cankarjevem domu, podeljen Rebeki Kropivšek Leskovar. Člane izborne komisije je prepričala njena socialna občutljivost za tehnologijo. Kot je v svoji predstavitvi poudarila nagrajenka, imajo nove tehnologije določen vpliv v družbi, tako dober kot slab, zato je pomembno, da že med njihovim razvojem inženir razmišlja, kakšen bo ta vpliv. Ker je tehnologija že zdaj tako prepletena z našim vsakdanom, da se od nje ne bomo mogli več ločiti, je »nujno, da že v času razvoja skrbimo, da ustvarjamo tehnologije, ki bodo na človeka vplivale čim bolj pozitivno«, sicer bo, kot je prepričana, eksponentno hiter razvoj tehnologij, kot je umetna inteligenca, uničujoč za vse. Zato se ji zdi ključno, »da inženirji tesno sodelujemo s strokovnjaki družboslovnih ved, kot so sociologi, filozofi, politologi in podobno, in to že od začetka razvoja novih tehnologij. Le tako lahko dobimo širši vpogled, kako lahko neka tehnologija, ki se še razvija, vpliva na naš vsakdan, in jo tako pravočasno prilagodimo, da bo njen vpliv čim bolj pozitiven« (Kropivšek Leskovar 2025).

Še danes se ta trditev mlade diplomantke strojništva – 250 let po začetku industrijske revolucije – bere presenetljivo sveže. A ne zato, ker bi pomenila nekaj novega, nasprotno. Spoznanje o socialnih učinkih tehnologije je že tako staro, da smo nanj že skoraj pozabili, zato se danes ta misel zdi novost, ker je tako redko omenjana.

In se nalašč zatira – ravnokar, med nastajanja tega prispevka, so ZDA umaknile podpis pariške deklaracije 60 držav o umetni inteligenci (AI), ki naj bi omogočila »odprto, transparentno, inkluzivno, etično, varno in trajnostno« regulacijo AI (Kosec 2025). Razlaga te subverzije ni v psihičnem profilu osebnosti ameriškega predsednika, pač pa v smeri razvoja, med katerim smo prišli do točke, da se moramo vprašati, kako je kaj takega sploh mogoče.

Pred pol stoletja, ko se je koncept tržnega fundamentalizma začel globalizirati (neoliberalizem), sta Rogers in Shoemaker na podlagi raziskave iz leta 1971 oblikovala pet kriterijev, ki morajo biti izpolnjeni, da »bi bila inovacija uspešno sprejeta« (Osborne in Brown 2005, 127):

- relativna prednost inovacije v primerjavi s prejšnjimi rešitvami;
- združljivost z obstoječimi tehnologijami in znanji;
- enostavnost razumevanja za končne uporabnike;
- možnost preizkušanja in
- opaznost rezultatov in dosežkov.

Nobeden od naštetih kriterijev ne vsebuje niti najmanjše asociacije na opozorila prej citirane mlade diplomantke strojništva. Enako velja tudi za številne kritike, ki so opozarjali na pomanjkljivosti Rogers-Shoemakerjevih kriterijev in jih povzemata Osborne in Brown (2005, 127–131) – skoraj nihče od kritikov¹ ni pogrešal presoje z vidika socialnih učinkov ali etičnih standardov.

V tem tisočletju se soočamo s precej hitrejšimi in verjetno nevarnejšimi tehnološkimi premiki kot pred desetletji, ko so nastali prejšnji kriteriji. Takrat se je še zdelo, da je največji družbeni problem, kako pravočasno prepoznati tehnološko inovacijo in jo začeti hitreje tržiti od konkurentov. Današnje skrbi, ko se vsakih nekaj tednov pojavi zmogljivejša različica umetne inteligence, so bolj dramatične. V svojem videu ob izidu nove knjige Yuval Noah Harari (2024) z globokim glasom napove – »AI je prva tehnologija v zgodovini, ki lahko ljudem odvzame moč«.² Niti tega ne vemo, ali je to res, ali gre le za reklamni učinek pretiravanja ali pa mogoče za tolažbo v smislu, da smo jo kljub odkritju fosilnih goriv in atomski bombi doslej dobro odnesli, čeprav smo mislili, da bo udarec, napovedan z AI, prišel že prej.

Pri teh vprašanjih ne gre za neznanje o tem, da tehnologija vključuje socialno dimenzijo. Težava je v njeni komodifikaciji, ker smo odmislili socialne učinke in zato zašli v slepo ulico. A to še ni razlaga, še vedno ostaja vprašanje, kako se je to lahko zgodilo. Tudi profit ni razlaga, saj je že vsaj od prve polovice 20. stoletja jasno, da ignoriranje socialnih učinkov povzroča stroške. Verjetno lahko komodifikacijo, zakaj nam je ušla iz rok, najbolje pojasnijo religijske zakonitosti (ne pa ekonomske). Stark in Bainbridge, teoretika religije, sta odkrila osnovni model za napoved vedenja verskih inovatorjev. Navajata, da je edina bistvena razlika med vsemi možnimi religijskimi akterji – v vseh mogočih kulturnih kontekstih, ko ustanavljajo in širijo svoje novosti, religije, kulte, ločine, cerkve, gibanja – razlika med tipom podjetnika in tipom duševnega bolnika (2007, 178): »Duševno bolan človek lahko ima svojo vizijo in jo skuša prenesti na druge, ne glede na to, kako sovražna je do kulta zunanja družba ali država. Podjetnik, ki išče dobiček, pa verjetno ne bo tako tvegale.«

Poanta je torej v interakciji akterja z okoljem. Iz tega sta avtorja (ibid., 179) izpeljala enega od 344 postulatov svoje teorije religije, gre za postulat številka 179: »Delež kultov, ki jih ustanovijo podjetniki, je v primerjavi s tistimi, ki jih ustanovijo duševno bolni, tem večji, čim manjše stroške nalaga družba pripadnikom kulta.«

Pri tem avtorja stroške opredelita kot »kar koli, čemur se ljudje skušajo izogniti«, medtem ko je dobiček vse tisto, »za kar si ljudje povzročijo stroške, da bi jih dobili« (ibid., 326).

Če to religijsko tezo prevedemo na tržno ekonomijo, postane jasneje, zakaj je zanemarjanje *socialne* tehnologije dobilo prav v obdobju modernizacije dramatične razsežnosti, zlasti po prvi svetovni vojni. V tej ignoranci socialnih učinkov postanejo jasnejši tudi motivi družboslovnih ved, saj so v prizadevanju za tržno učinkovitost tehnologij tudi družboslovci načrtno izumljali nadomestne izraze za socialno tehnologijo, da bi se jo omenjalo z drugimi, bolj asocialnimi termini, npr. »socialni inženiring« (Derksen in Wierenga 2013; enako tudi Schatzberg 2018, 152). Gre torej za podjetniško logiko, v kateri je aktivno vlogo imelo tudi družboslovje, čeprav ne zaradi nevednosti. Kajti na socialne posledice tehnologije je dovolj zgodaj, že na začetku industrijske revolucije, pokazal Marx (1961, 422, 423) z opozorilom, da je vsaka tehnologija socialna, saj vsaka »tehnologija odkriva aktivno stališče človeka do prirode /.../ in s tem tudi njegove družbene razmere, v katerih živi, ter duhovne predstave, ki izvirajo iz njih«. Enako tudi Pfaffenberger (1988), ki tehnologijo obravnava kot »humanizirano naravo« in vztraja, da gre v osnovi za družbeni pojav; zato po njegovem tehnologija ni nič drugega kot »družbena konstrukcija narave okoli nas in v nas, in ko je enkrat dosežena, izraža vgrajeno družbeno vizijo in nas vključuje v tisto, kar bi Marx imenoval oblika življenja« (Ingold 1997, 143).

Sicer pa je prvo opozorilo o socialnih učinkih tehnologije nastalo že več kot tisoč let pred industrijsko revolucijo in pred nastankom znanosti. V klasičnem obdobju antične Grčije, nekje v drugi polovici 4. stol. pr. n. št., so prvič nastali – danes spet presenetljivo aktualni – argumenti o socialnih učinkih tipične in najpomembnejše socialne tehnologije, pisave.³ Gre za Sokratov dialog s Fajdrosom, v katerem prvi opozori na škodljive socialne učinke pisave. Sokrat jih našteje kar pet, tu pa jih na kratko povzemam zaradi dveh razlogov, ponazoritve občutljivosti za socialne učinke in zaradi aktualnosti:

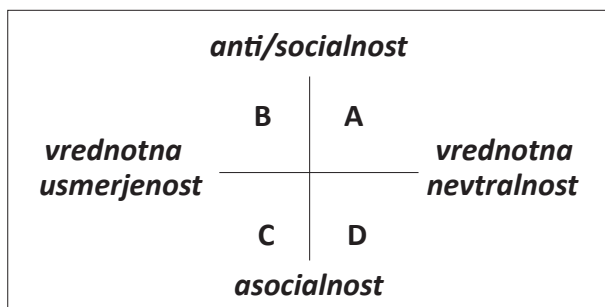
- **Izguba spomina:** Sokrat se boji, da bo iznajdba pisave »v dušah tistih, ki se je naučijo, zaradi zanemarjanja spomina povzročila pozabo, ker se bodo zaradi zaupanja v pisanje spominjali od zunaj, zaradi tujih znakov, ne pa od znotraj, sami od sebe. Torej nisi iznašel zdravila za spomin (*mnéme*), ampak za spominjanje (*hypómnesis*)« (Platon 2009, 569).
- **Zavajanje oz. pretvarjanje** (mimikrija) v smislu ustvarjanja lažnega védenja, ker se s pisavo učencem posreduje »videz modrosti, ne (njene) resnice« (ibid.).
- **Napačen didaktični pristop** pri posredovanju znanja učencem, saj podajanje informacij skozi pisavo – ker ne moreš dialogizirati z zapisanimi idejami – ustvarja zmoten vtis, da seznanjenost z informacijami zadostuje: »Veliko bodo namreč od tebe slišali, in ne da bi se poučili, se jim bo zdelo, da marsikaj poznajo, čeprav večinoma ne poznajo ničesar in se je z njimi težko družiti, ker niso postali modri, ampak navidezno modri« (ibid.).

- **Ignoriranje konteksta** v smislu nepoznavanja in brezbržnosti do podane informacije, saj je tisti, kot svari Sokrat, »ki misli, da je v črkah zapustil veččino, in tudi ta, ki je (to) sprejel, kot da bo od črk (prišlo) nekaj jasnega in trdnega, poln velike naivnosti« (ibid., 570).
- **Nezmožnost dialoga:** ker dialog predstavlja pot do resnice (zaradi dialektične metode), zato »ni vseeno, kdo je tisti, ki govori, in od kod je, saj ne gledaš samo na to, ali je s stvarmi tako ali drugače« (ibid.). Zgolj informacija ne zadošča, saj je pomemben tudi kontekst, od kod izvira in kdo jo prinaša.⁴

Zanimivo bi bilo vedeti, kaj bi danes Sokrat rekel o sodobni informacijsko-komunikacijski tehnologiji, še zlasti o AI, s katero se je mogoče pogovarjati na način, da ne veš, s kom ali s čim imaš opravka. Mogoče pa Sokrat sploh ne bi videl razloga, da bi si premislil, saj bi lahko navedel (vsaj) tri argumente, da so prejšnji očitki na račun pisave upravičeni: prvič, 2400 let stara kritika pisave je povsem enaka sodobnim didaktičnim opozorilom pred mehanskim učenjem »na pamet«, torej brez smisla in konteksta informacij (t. i. *rote learning*; Wikipedia 2024); drugič, Sokratovo kritiko je mogoče razumeti tudi tako, da opozarja na nevarnost napačnih načinov uporabe te socialne tehnologije, ne odklanja pa pisave *a priori* kot take; tretjič, v nobenem obdobju človeške zgodovine ni bil tolikšen delež ljudi, kot je danes, zlasti otrok, izpostavljen prav tem učinkom napačne uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije, na katere je opozoril Sokrat. Skratka, védnost o socialnih učinkih tehnologije in opozarjanje na njih ni nič novega, novo je, da smo jih zanemarjali prav v sodobnosti, ko bo cena take brezbržnosti največja. V zvezi s tem je sokratovska čuječnost dober zgled.

Hkrati pa še vedno niso rešene načelne dileme, ki so pomembne za razumevanje in regulacijo tehnologije, še zlasti socialne, na primer, ali je vsa(kršna) tehnologija socialna v smislu prej navedene Marxove misli, in če ni, kako razločiti tehnologijo s socialnimi učinki od tiste, ki je brez njih. Kaj je bolj res – so socialni učinki tehnologije posledica njene uporabe ali pa je nasprotno, da je uporaba posledica socialnosti, ki je vgrajena že v strukturo tehnologije? Te dileme povzemam v shemi 1. Namen provizorične kategorizacije možnih odgovorov ni v tem, da najdemo pravega, pač pa da lažje umestimo predmet tega članka, obravnavan v naslednjih razdelkih – univerzalni temeljni dohodek (UTD). Shema utegne biti koristna v obeh primerih: za iskanje načelnega odgovora o tem, katera kombinacija vrednotnih kvalifikacij (od prikazanih štirih) je najznačilnejša za socialne tehnologije, kot tudi v primeru, da razumemo spodnjo shemo kot ilustracijo empirične, ne pa načelne narave problema (torej v smislu, da je za vsak primer tehnologije treba posebej preveriti, v kateri kvadrant spada).

V shemi 1 abscisa ponazarja vrednotno dimenzijo z variantama vrednotne nevtralnosti na desni strani in vrednotno determinirano tehnološko strukturo na levi; ordinata pa označuje možne socialne in tudi antisocialne učinke tehnologije (zgoraj) ter možnost, da je tehnologija socialno nevtralna, ker je brez takih učinkov (spodaj).

Shema 1: Dimenzije socialne tehnologije

Kvadranti sheme 1 vsebujejo naslednje premise:

A. Ker je tehnologija vrednotno nevtralna, je njen družbeni vpliv heteronomen, saj je vedno in povsod odvisen od zunanjih dejavnikov (od vedenja, odločitev, vrednot, interesov njenih uporabnikov, od kulturnega in širšega družbenega konteksta).

Ker so socialni učinki tehnologije nujna posledica njene uporabe, je vsaka tehnologija socialna ali pa antisocialna – čeprav ni taka sama po sebi. Ta lastnost je skupna vsem tehnologijam in je neodvisna od stopnje njihove kompleksnosti. V tem smislu velja enako tako za paleolitski kamniti pestnjak, izdelan pred 1,7 milijona let, kot za najnovejše različice umetne inteligence (AI). Kot navaja Jure Leskovec, raziskovalec na Stanfordu, gre pri AI za: »izjemno močno orodje in, tako kot vsak/o/ tehnologij/o/, jo je mogoče uporabiti tako v pozitivne kot negativne namene. V demokratičnih družbah lahko AI izboljša upravljanje in javne storitve. V avtoritarnih režimih pa lahko postane orodje množičnega nadzora in cenzure« (Leskovec 2025).

Povsem enako opredelitev AI vsebuje najnovejša evropska uredba o regulaciji AI (Uredba EU 2024, četrty in peti odstavek). Ob tem je treba opozoriti tudi na kontekst socialne stratifikacije. V družbah, v katerih je izrazitejša, bodo večji tudi negativni učinki socialne tehnologije, saj bodo njene prednosti med prebivalci izrazito neenakomerno razporejene. To se že kaže celo pri nas v povezavi med AI in izobrazbo kot pomembnejšim stratifikacijskim virom, pa čeprav spadamo med najbolj egalitarne države na svetu, čeprav imamo nadpovprečno izobraženo prebivalstvo in čeprav ostajamo po razširjenosti AI pod evropskim povprečjem: po zadnjih podatkih je poznavanje tehnologije AI v Sloveniji najbolj razširjeno med terciarno izobraženimi prebivalci, takih je bilo 78 odstotkov, med tistimi s srednješolsko izobrazbo je bilo z AI seznanjenih 51 odstotkov, med osnovnošolsko izobraženimi pa 44 odstotkov (SURS 2025).

Bistvo A-kvadranta: tehnologija je sama po sebi (v smislu strukture) vrednotno nevtralna, medtem ko so njeni socialni in tudi antisocialni učinki določeni od zunaj (z uporabo). Atomska bomba je ubijalska le, če jo sprožimo, sicer pa ni.

B. Tehnologija je že v osnovi vrednotno usmerjena, saj so njeni nameni, cilji, obstoj in uporaba določeni že s prvim korakom njenega nastanka oz. celo pred njim (z idejo, načrtom, pogosto tudi z virom financiranja). Zato za vsako tehnologijo velja enaka lastnost, ki jo sicer najpogosteje pripisujemo informacijsko-komunikacijski tehnologiji,⁵ na primer: »Programska oprema je družbena v smislu, da je proizvod

družbenih procesov oziroma proizvod posameznikov in njihovih odnosov, poleg tega je tudi aplicirana in uporabljena v družbenih (sub)sistemih» (Lenarčič 2014, 286).

Tipični primeri socialne tehnologije, ki so že sami po sebi vrednotno determinirani in imajo zato socialno koristne učinke, kar jih uvršča v kvadrant B, so npr. jezikovni prevajalniki (npr. Google Prevajalnik), ki spodbuja povezovanje in komunikacijo, razni sistemi za pomoč invalidom (slušni aparati, Braillova pisava), ki omogočajo vključevanje in socialno povezanost, sistem GPS v reševalnih vozilih itd. Primeri tehnologije z inherentno negativnimi učinki pa so orožje za množično uničevanje, mučilne naprave, izsiljevalski virusi (*ransomware*), naprave za prikrito nadzorovanje itd.

Bistvo B-kvadranta: socialni ali pa antisocialni učinki tehnologije so že strukturno določeni in niso heteronomni (zunanj, naknadno dodani), saj nobena tehnološka struktura ni vrednotno nevtralna.

C. Tehnologija ni zgolj orodje, ki ga uporabljamo, temveč način razumevanja sveta, ker ga vse bolj razumemo (zgolj) skozi to orodje. Tehnologija po(eno)stavlja svet v okvir uporabnosti, saj z njeno uporabo vse stvari in bitja obravnavamo kot razpoložljive vire za izkoriščanje. Zato se s tehnološkim pogledom na svet odtujujemo od vsega, kar nas obdaja – vključno z družbo in odnosom do samega sebe – saj vse že s tem, ko postane predmet naše pozornosti ali delovanja, reduciramo na utilitaristično vrednost.⁶ Na ta način s(kozi) tehnologijo izgublamo stik z bistvom stvari in naše lastne biti, s tem pa izginja tudi naša zmožnost avtentičnega odnosa do bivanja. Na primer: rastoča produktivnost industrijske proizvodnje, avtomatizacija in robotizacija vse bolj postavljata naravo in človeka v vlogo surovin oz. delovnih sredstev, razpoložljivih za druge izdelke; prav s tem, ko tehnološki sistemi povečujejo učinkovitost informacijskih izmenjav (npr. digitalni algoritmi), določajo tudi načine našega dojemanja resničnosti ter njene interpretacije v smeri redukcije biti vseh stvari na izkoriščanje podatkov in optimizacijo procesov. Tehnologija torej ni zgolj nabor orodij in postopkov, pač pa način razkrivanja sveta, ki – kot navaja Heidegger (1977, 310) – človeka »zasušnjuje«, ker ga potiska v vlogo pasivnega udeleženca v tehnoloških strukturah oz. procesih: »Grožnja človeku ne izvira v prvi vrsti iz potencialno smrtonosnih tehnoloških strojev in naprav. Dejanska grožnja je že prizadela človeka v njegovi biti. Način, na katerega tehnologija ureja in razkriva (*enframing*) svet, grozi človeku, da mu bo odvzeta možnost dostopa do bolj prvinskega razkritja in s tem tudi do izkustva temeljne resnice.«

Kar loči logiko C od kvadrantov B in A, je zavračanje determinizma pri socialnih učinkih. Poudarek, da nobena tehnologija ni vrednotno nevtralna, ne pomeni, da so nujne tudi anti/socialne posledice, saj se jim lahko zavestno izognemo – ne z begom pred tehnologijo (zavrnitvijo), pač pa z njenim boljšim razumevanjem, da ji ne podležemo. V tem poudarku se Heideggerjevo opozorilo bistveno loči od determinizma iz prejšnjih kvadrantov, kjer prav to ni možno. Kajti po logiki A, kot smo ugotovili, je socialna kvalifikacija zgolj naknadni učinek rokovanja s tehnologijo, pri katerem je edini zaplet v tem, kako si odgovorimo na »preprosti« vprašanja o namenu in zmožnosti: kaj *hočem* in ali s tem *znam* ravnati. V primerjavi z A pa v kvadrantu B te možnosti sploh ni več, zato se o njej niti ne sprašujemo, saj so socialni in antisocialni

učinki derivat inherentno zakodirane vrednotne usmerjenosti v strukturi tehnologije. Zaradi posebnosti tega pristopa – ki ga zato uvrščam v kvadrant C – Heidegger navaja Holderlinova verza, ki se glasita tako:

*toda tam, kjer je nevarnost, raste
tudi moč odrešitve.*⁷

To pesniško misel Heidegger v nadaljevanju interpretira v smislu, da kjer je problem, je tudi klic k rešitvi, ta apel pa izhaja iz problema samega.⁸ »Ker bistvo tehnologije ni nič tehnološkega« (v primerjavi z logiko B), se mora temeljito razmišljanje o tehnologiji zastaviti znotraj nekega drugega, drugačnega, tipično netehnološkega področja. Katerega? Tu Heidegger pokaže na umetnost, ker je – kot ekstrakt kulture – neprimerno bolj specializirana za vrednote(nje) kot pa tehnologija, čeprav je tudi slednja kulturni produkt (zato uvrstitev kvadranta C na levo polovico sheme). Ta proces nas po Heideggerju privede do postavljanja vprašanj prav tam, kjer z osupljivim tehnološkim razvojem spraševanje najhitreje izginja in se s tehnološko ekspanzijo širi videz neizogibnosti, ki postaja samoumeven. Ta zgrešena pot nas provocira podobno kot izgubljenca v slepi ulici: »čim bližje smo nevarnosti /.../, tem bolj smo nagnjeni k spraševanju«, kot navaja Heidegger. Prav soočenje z brezizhodnostjo izgubljenca sproži alarm za rešitev (z vprašanjem, kje bi utegnila biti), prav to pa je seveda že samo po sebi odločen odmik od fatalizma. Stiska in brezizhodnost nas silita k spraševanju, brez katerega ni mišljenja, s tem pa se upiramo samoumevnosti.⁹

Bistvo kvadranta C: tehnološki determinizem obstaja, nikakor ni vrednotno nevtralen, in čeprav je fatalen (redukcija biti vsega, kar je), ni fatalističen v smislu, da bi bilo vse določeno vnaprej in da človek ne bi mogel ničesar spremeniti. Heidegger ne zagovarja rousseaujevskega bega od tehnologije. Nasprotno, vzpodbuja nas, da o njej premislimo še bolj od blizu (kot pa nam to sugerira rutina njene uporabe), jo vzamemo zares in se soočimo z njenim bistvom na netehnološki način, npr. tako kot v umetnosti(h). Le tako lahko dosežemo bolj avtentičen odnos do resnice.

D. Ker je tehnologija v osnovi vrednotno nevtralna, saj sama po sebi nima vnaprej določenih namenov niti učinkov (socialni akterji namreč njen vpliv oblikujejo naknadno), se pri njeni uporabi sprožata nevarna trenda, ki se z razvojem stopnjujeta: zamudništvo in nekompetentnost. Prvi učinek se kaže v povečevanju tveganja, da nas razvoj prehiteva v smislu prepozne prilagoditve nanj, saj vse bolj zaostajamo z uvažanjem družbenega nadzora nad tehnologijo (etični standardi, varnostni protokoli, nadzorni sistemi). Učinek nekompetentnosti pa izhaja iz rastoče kompleksnosti tehnološke strukture in njenega komodificiranja v razmerah odsotnosti globalne družbene regulacije. Še vedno ne znamo ravnati s pravilom, da če nekaj, kar je bistvenega pomena za kakovost življenja posameznikov in skupnosti, prepustimo izključno tržnim zakonitostim, se ta dobrina vedno sprevrže v neželeno smer – in pri tehnologiji ni nič drugače (tudi tehnologija je dobrina). Tudi zanjo velja, da so antisocialni učinki premosorazmerni z vse hitrejšim tehnološkim razvojem in disfunkcionalnim odzivanjem nanj, za kar je kriva družba, ne pa tehnološki ustroj sam po sebi. Poanta kvadranta D je, da omenjena trenda ne izhajata iz tehnologije, pač pa iz družbene strukture. Zato ista tehnologija v različnih družbah, kulturah in geografskih okoljih sproža zelo različne učinke, lahko funkcionalne, disfunkcionalne kot tudi nikakršne. Čeprav se je

izum kolesa pojavil pri Sumercih že pred 3500 leti pr. n. št., ga niso vse sosednje kulture prevzele istočasno in na enak način. Tam, kjer so kolo poznali, pa ga niso uporabljali. Npr. v srednjeameriških kulturah, kjer so kolo sami iznašli, ga nikoli pred 16. stoletjem (pred stikom z Evropejci) niso razvili v smeri voza, samokolnice, lončarskega vretena ali katerega koli drugega praktičnega predmeta s kolesi – je pa bilo kolo uporabljeno kot sestavni del v številnih otroških (»vlečnih«) igračah, tudi iz obdobja približno 500 pr. n. št. (Wikipedia 2025). Enako je danes: isto tehnologijo, npr. jedrsko fisijo, nekatere družbe uporabljajo samo za ustvarjanje električne energije, druge predvsem kot jedrsko orožje, nekatere pa se ji povsem odpovedujejo, čeprav je ista tehnologija dostopna vsem. Kljub globalnemu dostopu do koncepta socialne države – verjetno najpomembnejšega primera socialne tehnologije 20. stoletja –, ki je nihče ni zavaroval s patentnim monopolom, je socialna država postala značilna samo v evropskem prostoru, ne pa tudi v najbolj moderniziranih in najbogatejših državah sveta (npr. v ZDA in Veliki Britaniji). Primer enake vrste je tudi učinek AI na neenakost. Pri neregulirani uporabi AI se bo, kot doslej, neenakost samo še stopnjevala, predvsem zaradi naraščajoče neenakosti plač. Lahko pa bi bilo tudi nasprotno, kot ugotavljajo pri Mednarodni zvezi za robotiko in navajajo, da sposobnost AI (Prettner 2025):

za opravljanje nerutinskih, visoko usposobljenih nalog lahko zmanjša razliko v plačah med nizko in visoko usposobljenimi delavci/.../. Sprejemanje pametnih predpisov in pravil za uporabo AI ter zagotavljanje, da je čim več ljudi sposobnih delati z AI prek izobraževanja in (pre)usposabljanja, so pomembni predpogoji za spodbujanje bolj vključujočega in pravičnega trga dela, kjer ima vsakdo potencial, da izkoristi prednosti tehnološkega napredka.

Bistvo kvadranta D: logika tega razdelka je nevtralnost. Tehnologija je sama po sebi asocialna in brez vrednot; vse je v rokah njenih uporabnikov in konteksta, v katerem delujejo.

Čeprav na vprašanja iz sheme 1 ni enoznačnih odgovorov, se nakazanim možnostim ne moremo izogniti. Osnovna poanta predstavljenih kvadrantov je v njihovih razlikah (A, B, C, D), ki niso zanemarljive pri kvalificiranju (konkretne) socialne tehnologije.

Univerzalni temeljni dohodek (UTD) spada v kvadrant B. V nadaljevanju opisujem, zakaj.

UNIVERZALNI TEMELJNI DOHODEK

Socialna tehnologija se nanaša na načine organiziranja in upravljanja družbenih sistemov za izboljšanje kakovosti življenja. Eden od teh načinov je tudi pravica do univerzalnega temeljnega dohodka (UTD). Glede na dolgo zgodovino te ideje – in pomembnost posledic, če bi jo uresničili – je razumljivo, da se pravica do UTD ne označuje zgolj z navedeno sintagmo. Najpogostejša poimenovanja so: »državni bon«, »nacionalna dividenda«, »družbena dividenda«, »državljska plača«, »državljski dohodek«, »temeljni dohodek«, »univerzalni dodatek«, »negativna dohodnina« itd. (Van Parijs 2004, 22), temu bi lahko dodali še »zemljiško rento«, če se izplačuje brez-

pogojno vsem državljanom oz. rezidentom, in »dividendo stalnega sklada«, kot so jo uzakonili na Aljaski. Čeprav te pojmovne variante za članek niso pomembne, je treba poudariti, da največkrat ne gre zgolj za terminološke, pač pa tudi za vsebinske razlike (popis in analiza poimenovanj na temo UTD, ki se uporabljajo v slovenskem prostoru, sta v Dragoš 2011, 114–121).

Na področju socialne tehnologije gre pri UTD za podobno inovacijo, kot so, denimo, socialna država, participativno odločanje, sodelovalna ekonomija, družbena omrežja itd. Ena od razlik med temi inovacijami in UTD je v časovnici in realizaciji. Med naštetimi socialnimi tehnologijami je UTD primer najstarejše nerealizirane ideje in to kljub temu, da bi lahko z UTD revščino zmanjšali (in hkrati povsem ukinili absolutno revščino!), odpravili ključne pomanjkljivosti socialne države, ob vrsti drugih koristnih učinkov (več o njih pozneje) pa je v sodobni okoljski krizi dobil UTD še dodatno funkcijo – brez realizacije te pravice bo konsenz o ekoloških ukrepih neizvedljiv (Dragoš 2024).

Pomembne koristi UTD bi bile še zlasti na področju, s katerega prihaja največji odpor proti tej ideji, to je v ekonomiji. Kajti neoliberalna vera o tako imenovani alokativni in distributivni funkciji trga dela ne velja. Alokativna funkcija ne uspeva optimalno razporediti delovne sile, ker delavci pogosto obtičijo na neustreznih delovnih mestih z omejenimi možnostmi za razvoj in s podplačanim delom. Distributivna tržna funkcija pa ne prinaša pravične porazdelitve dohodkov in priložnosti, saj zaposlavlja ranljive skupine, kar vodi v povečanje socialnih in ekonomskih neenakosti. Ti argumenti kažejo na temeljne strukturne pomanjkljivosti nereguliranega trga dela in opozarjajo na potrebo po reformah, ki bi omogočile pravičnejšo in učinkovitejšo razporeditev delovnih priložnosti, kot dokazujeta Pulignano in Domecka (2025). V tržnih gospodarstvih bi z UTD povečali fleksibilnost delovne sile, bistveno bi zmanjšali negotovost, olajšali kompetitivnost, hkrati pa razpeli varovalno mrežo v primeru izpada s trga delovne sile, ki je zdaj luknjičava, izsiljevalska ali pa je sploh ni, kajti delovna mesta izginjajo v večji meri, kot pa nastajajo nova. Kitajska kot najbolj robotizirana država je leta 2020 povečala letno namestitvev industrijskih robotov za 30 odstotkov, leta 2023 pa za 47 odstotkov (IFR 2025). V Indiji, ki je najmanj robotizirana, a hkrati predstavlja eno od najhitreje rastočih azijskih gospodarstev, pa se je vgradnja robotov leta 2023 povečala za 59 odstotkov, kar je nova najvišja vrednost (Viršek 2025). Ta tehnološki trend se dogaja z vzporednim svetovnim trendom, z razraščanjem prekarnosti, vključno s tistim delom nesmiselnih služb, ki jih je antropolog Graeber poimenoval kot »*bullshit jobs*« (Graeber 2019, 2013; Dragoš 2021) – gre za delovna mesta, ki pohablajo, poneumljajo in cenovno niso vredna bistveno več od UTD. Še hujši problem od nesmiselnih služb so nedostojne oz. ničvredne zaposlitve (»*junk jobs*«), ki presenetljivo trdovratno vztrajajo celo v najrazvitejših in socialno najbolj reguliranih evropskih ekonomijah. Čeprav so taka podplačana delovna mesta manjšinska in ker se tudi sama navznoter delijo na dve kategoriji, na družbeno nekoristna in na nujna,¹⁰ lahko prav pri tej kategoriji ničvrednih zaposlitev uvedba UTD sproži koristno čiščenje nacionalne ekonomije. Ker bi z okrepljeno eksistenčno avtonomijo najnižjega proletariata nepotreben del »*bullshit*« in »*junk jobs*« izginil, medtem ko bi se njihov nujen del preselil med dostojno plačana dela, bi se z UTD povečala fleksibilnost delodajalcev – postali bi dovetnejši za kreativnejše načine povečevanja

dobička, v primerjavi z zdaj, ko jim zadošča varčevanje na račun delavskih mezd, saj z globalizacijo kapitala in delovnih mest lahko kljubujejo vsem pritiskom. Ne pozabimo, da je v jedru problematičnosti omenjenih »*bullshit*« in »*junk jobs*« tisto, na kar družboslovje opozarja že dve stoletji in česar razvoju socialne države niti v njenem zenitu ni uspelo rešiti – to je odtujitev z dvema temeljnima značilnostma. Prva je v njeni invazivnosti oz. kompletnosti, saj se odtujitev iz ekonomskih razmerij razširja na druge sfere (Marx jih omenja pet: ekonomsko, politično, religijsko, socialno in individualno).¹¹ Enako tudi Standing (2018, 49): »Odtujevanje izhaja iz védenja, da tisto, kar nekdo počne, ni koristno za njega samega in tudi ni nekaj, kar bi zbujalo spoštovanje in odobravanje; delo opravlja zgolj za nekoga drugega in v korist nekoga drugega.«

Druga temeljna značilnost odtujitve pa je njena inertnost v smislu, da je ni mogoče odpraviti zgolj z moraliziranjem (npr. s sklicevanjem na prave vrednote), pač pa le z organiziranim pritiskom. Za oba omenjena problema odtujitve je najhitrejša in najelegantnejša rešitev UTD, saj najbolj koristi najbolj marginaliziranim segmentom delovne sile (na »*bullshit*« in »*junk*« delovnih mestih). Za uvedbo te pravice ne potrebujemo družbenih prevratov, ni treba čakati na izumljanje antikapitalističnih alternativ in tudi fiskalno, z vidika razpoložljivih sredstev, UTD ne zahteva nikakršnega odrekanja kogarkoli, niti uvedbe novih davkov niti povišanja obstoječih (temu je namenjen zadnji razdelek). Skratka, UTD bi pretrgal začarani krog ujetosti v ta nesmiselna delovna mesta, saj njihova zavrnitev ne bi bila več eksistenčno tvegan projekt. S tem bi se vsem državljanom prvič v zgodovini kapitalizma malce – a bistveno – odprla vrata v tisti način produkcije, ki ga je Marx imenoval kot »kraljestvo svobode«: gre za dekomodifikacijo dela, ki ni več instrumentalizirano za potrebe preživetja, pač pa za izražanje kreativnosti, ko je delovna aktivnost namenjena sami sebi. Seveda bo še vedno ostalo tudi tako delo, ki se mu ni mogoče izogniti, ker je eksistenčno nujno, čeprav ni nujno prijetno. A zdaj bo z UTD tudi ta nujni del – »kraljestvo nujnosti« – osvobojen manipulacije, saj z njim ne bo več mogel nihče izsiljevati nikogar. Šele ko je ljudem brezpogojno zagotovljena eksistenca (vsaj) na minimalni ravni, se jim odškrnejo vrata v kraljestvo svobode, vključno z možnostjo, da se zdaj sami odločajo, ali bodo sploh stopili skozi ta vrata ali ne.¹² A ne pozabimo še dodatnega pogoja za vstop v kraljestvo svobode, ki ga v tretjem delu Kapitala omenja že Marx (štiri desetletja za njim pa John M. Keynes), to je skrajšava delovne dne.¹³ Kajti šele onstran kraljestva nujnosti – čeprav ne brez njega – kot pravi Marx (1973, 914), »se začne razvoj človeške moči, ki je samemu sebi namen, resnično kraljestvo svobode, ki pa se lahko razcvete samo na tem kraljestvu nujnosti kot svoji podlagi. Temeljni pogoj je skrajšati delovni dan.«

Šele pred nekaj leti smo (po stoletju in pol od prej omenjene Marxove diagnoze) dobili prvo globalno študijo, ki je zajela 194 držav, in sicer o smrtonosnosti dela zaradi predolgega delavnika. Med letoma 2000 in 2016 se je število smrti zaradi srčno-žilnih bolezni, povzročenih zaradi predolgega delavnika, povečalo za 42 odstotkov, možganske kapi zaradi istega vzroka pa za 19 odstotkov, kar pomeni skupaj 745.000 smrtnih primerov (WHO 2021). Prav to je tudi Graeberjevo (2020) svarilo: »Če ne bomo nehali delati manj, bomo kmalu postavljeni pred izbiro med katastrofami, ob katerih bo sedanja pandemija videti kot nedeljski sprehod skozi park.« Skratka, delo ubija, če je predolgo. Pogoj za skrajšavo delovnika pa že dlje časa ni več tehnološki, pač

pa ideološki (ibid.). Edino hitro, zanesljivo in učinkovito cepivo proti tej pandemiji je uvedba UTD.¹⁴

Zgodovina ideje o brezpogojni pravici do UTD je stara 180 let. Prvi jo je formuliral francoski utopični socialist Charles Fourier, njegovo idejo pa je leta 1848, v obdobju nastanka Marxovega *Komunističnega manifesta*, širil bruseljski fourierist Joseph Charlier s propagiranjem »ozemeljske rente«, ki naj bi se redno izplačevala vsem državljanom kot lastnikom nacionalnega ozemlja. Leto pozneje je John Stuart Mill v novi izdaji svoje knjige *Načela politične ekonomije* zelo naklonjeno opozoril na fourierizem kot »med vsemi najbolj večje sestavljeno obliko socializma,« ob tej pohvali pa se je tudi izrecno in nedvoumno zavzel za UTD: »Pri razdelitvi se vsakemu članu skupnosti, naj bo delazmožen ali ne, najprej dodeli neki minimum za preživetje« (cit. po Van Parijs 2004, 22). Od takrat dalje ideja o UTD ni nikoli zamrla. Polemike in ekspertize – vključno s praviimi družbenimi eksperimenti – srečamo na prav vseh kontinentih (razen Antarktike). Je pa res, da ideja še ni nikjer realizirana, razen na Aljaski. Tam UTD financirajo z dobički od prodaje naravnih virov, zlasti nafte, in sicer od leta 1976 dalje, ko so z ustavnim amandmajem ustanovili sklad PFD (*Permanent Fund Dividend*) ter s tem zagotovili, da mora izkoriščanje naravnih dobrin koristiti tudi bodočim generacijam in ohranjati dolgoročno finančno stabilnost države. Dejanska izplačila dividend iz omenjenega sklada pa so začeli ljudem nakazovati od leta 1982 dalje (več o tem glejte v PFD 2025; APFC 2025).

Pri nas se je za UTD prvi zavzemal že Janez Ev. Krek pred 125 leti (Krek 1901/1925, 44; Dragoš 2019a, 31, 32). Takoj za njim ga je omenjal pred drugo svetovno vojno sociolog Andrej Gosar (1933, 552; Dragoš 2019a, 31–39), njegov prvi zagovornik v obdobju samostojne države Slovenije pa je bil akad. Veljko Rus (1990, 254–260; 1992, 144–148), potem pa so sledili še štirje zborniki na to temo¹⁵ in več člankov v znanstvenem tisku in množičnih medijih. V tem smislu tudi za Slovenijo velja podobno kot za mednarodni prostor. Čeprav je prva pobuda za UTD pri nas, kot rečeno, stara že sto let, je ideja o tem v obdobju socializma povsem izginila iz strokovne in splošne javnosti, saj se je predpostavljalo, da ni združljiva s socialističnim samoupravljanjem. Od osamosvojitve dalje pa se je zahteva o UTD spet revitalizirana, celo do te mere, da so se o njej javno izrekli mnogi politiki in predstavniki političnih strank (Pribac in Korošec 2011, 297–309), pred štirinajstimi leti pa je bil tudi posvet v Državnem svetu Republike Slovenije o UTD, o katerem je to predstavniško telo izdalo tudi zelo poglodbeno in afirmativno poročilo s priporočili (ibid., 311–319). Kljub temu si še nihče ne zna predstavljati, kdo in kdaj bi lahko to idejo realiziral – a ne zato, ker ne bi vedeli, kako to narediti, ker ideja še ne bi dozorela, ker je ne bi poznali ali ker si je ne bi mogli privoščiti.¹⁶ Edini problem je pomanjkanje konsenza. V raziskavah javnega mnenja je leta 2013 UTD podpiralo 36,1 odstotka slovenske javnosti, kar je dvakrat večji delež od tistih, ki so nasprotovali tej ideji, hkrati pa je med akademskimi izobraženci bilo podpornikov le 19 odstotkov in med politiki še manj, 17,4 odstotka (Dragoš 2019a, 49, 50).

Lanskoletno poročilo OZN o ekstremni revščini in človekovih pravicah (v zvezi s tem) opozarja na rastočo problematiko težav v duševnem zdravju. Poročilo navaja, da danes kar 970 milijonov ljudi po vsem svetu živi z duševno motnjo, kar je 12 odstotkov svetovnega prebivalstva; več kot 280 milijonov ljudi trpi za depresijo, 301 milijon

ljudi se sooča s tesnobo, vsako leto pa naredi samomor 700.000 oseb, kar je četrti najpogostejši vzrok smrti med mladimi, starimi od 15 do 29 let (OZN 2024, 3). Ta črna slika se utegne še poslabšati zaradi negativnih ekonomskih¹⁷ in ekoloških trendov, zaradi rastočega nezaupanja v znanost in zaradi drugih, vse verjetnejših katastrof, od politično-vojaških do bioloških. Na primer, v prvem letu pandemije covida-19¹⁸ se je razširjenost depresije in tesnobe povečala kar za 25 odstotkov, kar je enoletni dodatni prispevek k skoraj milijardi ljudi, ki so že prej živeli z duševno motnjo – vse to je bila posledica porasta socialne izolacije in njene kombinacije z ekonomskimi težavami (WHO 2022a).¹⁹ Navajanje teh števil ne pomeni zgolj vzbujanja občutljivosti za trpljenje in neenakost, gre za temeljne pravice. Po merilu Svetovne zdravstvene organizacije je namreč duševno zdravje kvalificirano kot »osnovna človekova pravica«, ki je ključna »za osebni, skupnostni in socialnoekonomski razvoj« (WHO 2022b). Zato omenjeno poročilo OZN (2024, 2) poziva države, »naj preidejo z biomedicinskega pristopa k duševnemu zdravju, ki ga obravnava kot problem posameznika, na pristop, ki upošteva njegove socialne dejavnike. Da bi se spopadli z globalnim porastom depresije in tesnobe, bi morali storiti več za boj proti revščini in neenakosti ter za reševanje ekonomske negotovosti.«

Dokazov o tem, da neenakost povečuje psihične probleme prebivalstva, je veliko. Obsežno mednarodno empirijo o pozitivni korelaciji med neenakostjo v posameznih državah in stopnjo psihičnih težav med prebivalstvom zasledimo v Wilkinson in Pickett (2012) – mehanizem te povezave avtorja pojasnita takole: »Če je neenakost večja, tako da eni ne veljajo nič, drugi pa vse, postane položaj, kamor nas uvrščajo, še pomembnejši. Večjo neenakost verjetneje spremljata zaostreno statusno tekmovanje in povečana statusna anksioznost« (ibid., 45).

Ta problem je v sistemih socialne države težko rešljiv. Pri tem ne gre za utopične zahteve, pri katerih bi kritiko socialne države gradili na (sicer resničnem) dejstvu, ki velja za vse njene blaginjske variante – od manj do bolj »radodarnih« – da ne more odpraviti družbenih neenakosti v tržni ekonomiji. Realen problem koncepta socialne države so pogoji in upravičenja, pod katerimi je posameznik, ki se sam ne more preživljati, sploh lahko opredeljen kot upravičenec do socialne »pomoči«:²⁰ »Dokazi pričajo, da so višji dohodki povezani z boljšim zdravjem, zlasti duševnim, in dobrim počutjem, medtem ko je znano, da je zdajšnji sistem ugodnosti – mešanica preverjanja sredstev, pogojenosti, stigme in negotovosti glede tega, ali bo podpora umaknjena – povezan s slabim duševnim in telesnim zdravjem« (Reed et al. 2022, 12).

In na tej točki je prispevek morebitne uvedbe pravice do UTD odločilen. V sistemu socialne države bi namreč UTD lahko – brez radikalnih posegov v družbeno strukturo, vključno z ekonomijo – takoj, tako rekoč v hipu, odpravil prav tisto pogojevanje, preverjanje, nadzorovanje in stigmatiziranje, o katerem je govor v prejšnjem navedku. Zato se omenjeni avtorji v zvezi s preprečevanjem psihičnih težav zavzemajo za splošno državljansko in brezpogojno pravico do UTD. Ta bi pomenila (poleg koristi za upravičence) tudi temeljno varovalko za koncept socialne države, saj bi omenjeni ukrep dokončno blokiral politično licitiranje temeljnih socialnih pravic navzdol, kar je smer, v katero se razvija tako evropska kot slovenska socialna politika.²¹

Ob tem sta pomembni dve vprašanji. Bi bilo sploh možno z zmanjšanjem revščine in družbenih neenakosti posameznikom **kratkoročno** izboljšati duševno zdravje, ali ni

to iluzorno, saj gre za tek na dolge proge? In drugič, ali bi morebitna uvedba UTD res tako učinkovala na duševno zdravje, kot npr. pričakujejo prej navedeni avtorji? Odgovora na obe vprašanji sta pritrdilna (čeprav nista spektakularna). Neenakosti seveda niso odpravljive z UTD, kaj takega bi bilo od te pravice napačno pričakovati, saj to ni njen namen, še manj domet – če zanemarimo ta poudarek, stopimo v demagoško past, ki jo uporabljajo nasprotniki UTD, vključno z najrigidnejšimi zagovorniki neoliberalizma, ki jim kakršnikoli pozivi k zmanjšanju neenakosti dišijo po socialistični diktaturi.²² Odgovori so namreč odvisni tudi od formulacije vprašanj. Ni vseeno, ali vprašamo, denimo, ali bi uvedba participativne demokracije na lokalni ravni odpravila probleme z demokracijo in s strankokracijo v sodobnem svetu. Jasno, da ne. Ampak to seveda ni argument proti participativni demokraciji; z njo izboljšamo deliberativno kulturo, državljani so bolj vključeni v odločanje, odločitve so kakovostnejše, utrjuje mo zaupanje v institucije, ne moremo pa odpraviti pomanjkljivosti demokracije na svetovni niti na državni ravni. Ali bo ustavna pravica do pitne vode odpravila revščino v Sloveniji? Seveda ne, a to ni argument, da smo proti njej. UTD ne more zmanjšati neenakosti, ne more izboljšati demokracije, ne more sanirati ekološke degradacije ... Lahko pa povsem odpravi absolutno revščino, blaži relativno, vključno z energetsko revščino, zmanjša psihične pritiske na ljudi, ker odpravi eksistenčno skrb za preživetje (čeprav le na ravni najosnovnejših potreb), drugih pozitivnih učinkov, od ekonomskih do političnih, pa je še več.²³ Odgovor na drugo vprašanje pa je najnovejši, največji in najbolj elaboriran eksperiment z UTD, ki dokaže, da brezpogojno zajamčen in reden dohodek v višini, ki prejemnikom omogoča kritje temeljnih življenjskih stroškov,²⁴ zagotavlja takojšnjo pomoč za duševno zdravje (De Schutter in van Parijs 2024).

EKSPERIMENT

Leta 2020 je v ameriških zveznih državah Teksas in Illinois 1000 posameznikov z nizkimi dohodki začelo tri leta prejemati 1000 dolarjev na mesec. Eksperimentalna skupina (prejemnikov) je bila sestavljena iz treh dohodkovnih kategorij: pod pragom revščine (nižji dohodek), med 100 in 200 odstotki praga revščine (srednji dohodek), v tretji kategoriji pa so bili tisti med 200 in 300 odstotki praga revščine (višji dohodek). Šlo je za UTD v pravem pomenu, saj ni bilo nobenih pogojev za njegovo pridobitev niti za trošenje, udeleženci so lahko denar porabili, kot so želeli. Rezultati tega obsežnega in natančno izvedenega eksperimenta ponujajo dragocen vpogled v to, kaj tak ukrep – tipičen primer socialne tehnologije – prinaša tako posameznikom kot širši skupnosti.²⁵ V nadaljevanju povzemam samo ugotovitve s treh področij: v zvezi z zdravjem, zaposlitvijo in denarnim stanjem.

Zdravje

Eno od področij, na katero so se usmerili raziskovalci, je bil vpliv brezpogojnih denarnih transferjev na zdravje posameznikov. Ugotovitve kažejo, da taki transferji lahko izboljšajo različne zdravstvene kazalnike, predvsem z zmanjšanjem stresa in izboljšanjem prehrane. V splošnem pa je bil dodaten gotovinski priliv (z naslova UTD) za prejemnike koristen zaradi trojega: zadovoljitve najnujnejših potreb, ki si jih prej niso mogli privoščiti, nekateri so postali avtonomnejši pri določanju svojih prioritet,

drugim pa je dodaten denar »predstavljaj pomemben del sestavljanke pri soočanju z globoko zakoreninjenimi neenakostmi v zdravstvu« (Dotson 2024a).

Zmanjšanje stresa. Prejemniki brezpogojnih denarnih sredstev poročajo o nižjih ravneh stresa, kar pozitivno vpliva na njihovo duševno zdravje. To je sicer veljalo le za prvo leto eksperimenta, saj so v drugem letu ti učinki zbledeli. Nasprotniki UTD z veseljem navajajo, da je (zgolj) kratkotrajno izboljšanje dokaz, da so obljube o pozitivnih psihičnih učinkih UTD neutemeljene. A verjetno gre za pretiravanje. Odsotnost dolgotrajnih učinkov v tej zvezi ne pomeni neučinkovitosti UTD, pač pa je verjetnejša razlaga, da ekonomska negotovost pomembno vpliva na duševno zdravje (Baird, de Hoop in Özler 2013) in da bo ta občutek varnosti pri prejemnikih UTD neizogibno usahnil, ko se bo približeval konec denarnih transferjev. Njihova vrednost ni le v dodatnem dohodku gospodinjstva, pač pa tudi v varnosti, predvidljivosti in stabilnosti, ki jo UTD zagotavlja. Kaj bi pomenilo ljudem s psihičnimi obremenitvami, ki so v revščini, zagotoviti varovalko proti tveganju, da padejo še nižje ali se znajdejo na cesti? »Ker se njihova kriza duševnega zdravja iz dneva v dan pogloblja, je to vprašanje, ki si ga je vredno zastaviti« (De Schutter in van Parijs 2024).

Izboljšana prehrana. Dodatna finančna sredstva omogočajo dostop do kakovostnejše hrane, kar vodi v boljše prehranske navade in splošno zdravje, a tudi ta učinek so raziskovalci potrdili samo za prvo leto eksperimenta. Zakaj so v drugem letu ti učinki zbledeli, navajajo raziskovalci več možnosti.²⁶ Na primer: dvig cen hrane, porast splošne inflacije (tamkajšnja inflacija je bila 5,4-odstotna v enem letu), opuščanje nekaterih programov socialne zaščite, ki so veljali med pandemijo, kar je spodkopalo izboljšave iz prvega leta eksperimenta.

Povečan dostop do zdravstvenih storitev: Brezpogojna denarna nakazila povečujejo dostop do bolnišničnih in urgentnih zdravstvenih storitev ter do nekaterih vrst ambulantne oskrbe (zlasti zobozdravstvene in specialistične); pri prejemnikih denarja se je znatno povečala mesečna poraba za zdravstveno oskrbo, in sicer za približno 20 dolarjev več od povprečnega udeleženca kontrolne skupine. Pri prejemnikih UTD – še zlasti moških – je bilo ugotovljeno tudi zmanjšanje neodgovorne uporabe alkohola (v primerih, ko bi alkoholiziranost otežila opravljanje obveznosti) ter zmanjšanje dni, v katerih so bila uživana protibolečinska zdravila brez recepta.

Zaposlitev

Stopnje zaposlenosti in delovni čas so se med eksperimentom znatno povečali tako za prejemnike UTD kot za kontrolno skupino, čeprav ne enako za obe skupini. Verjetnost, da bodo prejemniki UTD zaposleni, je bila v povprečju za dve odstotni točki manjša kot pri kontrolni skupini, to pomeni, da so prejemniki v povprečju delali 1,3 ure manj na teden od udeležencev kontrolne skupine. Ob začetku eksperimenta je bila brezposelnost zaradi pandemije covida-19 visoka, zaposlenih je bilo 58 odstotkov prejemnikov in 59 odstotkov kontrolne skupine; do konca eksperimenta pa se je stopnja zaposlenosti povečala na 72 odstotkov med prejemniki UTD in na 74 odstotkov v kontrolni skupini.

Še bolj kot majhne razlike med skupino prejemnikov UTD in kontrolno skupino je verjetno pomembno, da je raziskava natančno evidentirala velike razlike med udeleženci (tudi znotraj skupin) v motivih, kako so se ljudje odločili za prerazporeditev

delovnega in prostega časa. To evidenco raziskovalci interpretirajo kot dokaz, da je UTD povečal motivacijo za tako zaposlovanje, ki je bolj skladno z individualnimi okoliščinami in cilji iskalcev dela. Na primer, nekaterim prejemnikom so denarni transferji omogočali dokončati šolanje ali jim ponudili priložnost za nadaljnje izobraževanje oz. usposabljanje. Raziskovalci so dokazali večji učinek UTD na formalno izobraževanje zlasti v mlajši starostni skupini prejemnikov UTD (do 30 let), saj so mlajši odrasli pogostejše porabili denar za vpis v terciarne izobraževalne programe in preživeli manj ur v službi kot pa v šoli. Tudi ljudem, ki so delali dolge ure v službah z nizkimi dohodki, da so lahko preživeli – ali pa so bili pred odpuščanjem zaradi pandemije – je krajša brezposelnost omogočila, da so si preprosto oddahnili, »za nekatere prejemnike je bil odmor dragocenejši od dodatnega dolarja« (Rhodes 2024). Nekateri prejemniki so denar namenili za nadomestitev izpada dohodka, ki so ga izgubili zaradi prenehanja zaposlitve ali zaradi skrajšanja delovnega časa, namesto tega pa so se odločili, da bodo postali negovalci s polnim delovnim časom ali pa preživeli več časa z družino. Nekaterim je UTD omogočil odločitve v smislu izboljšanja zaposlitvenih možnosti, ki jih morda ne bi bilo brez finančne blazine, ki jo zagotavlja UTD, vključno z nenavadnimi, a pravilnimi kariernimi potezami. Na primer, ena od prejemnic je UTD uporabila za zamenjavo delodajalca, kjer je bolje plačano službo zamenjala za manj plačano na drugem področju, kjer pa je bilo več obetov za napredovanje, čeprav začetna urna postavka ni dosegla tistega, kar bi potrebovala za kritje stroškov, če bi bila brez UTD, zdaj pa je z njim kompenzirala ta izpad dohodka ob tej karierni potezi. Dve leti pozneje se je njeno tveganje izplačalo: bila je na položaju, na katerem je zaslužila skoraj šestmestno številko, kot poročajo raziskovalci (v kvalitativnem delu empirije, dobljene z intervjuji). Denar lahko okrepi avtonomijo ljudi pri sprejemanju odločitev v zvezi z delom, saj poveča možnost, da bodo zaposlitve bolj usklajene z njihovimi individualnimi okoliščinami, cilji in vrednotami. Kljub omenjenemu manjšemu povečanju zaposlenosti prejemnikov UTD glede na kontrolno skupino je raziskava v zvezi s tem zabeležila, da so »prejemniki verjetneje iskali zaposlitev, vendar so bili bolj selektivni« (ibid.).

Finančno stanje

Brezpogojni denarni transfer je v prvih dveh letih eksperimenta statistično pomembno izboljšal (samoocenjeno) finančno stanje prejemnikov, okrepil je njihove sposobnosti soočanja s finančnimi šoki in malenkost se je izboljšala celo dostopnost do kreditov. Verjetno najpomembnejši učinek, ki so ga dokazali raziskovalci, pa je bil v tem, da je UTD omogočil odpravo večjega nihanja pri izdatkih gospodinjestev, predvsem za življenjsko pomembne dobrine, kot so hrana in predmeti za vsakodnevno osebno potrošnjo, ter za poravnavanje računov, kar so izdatki, ki so tudi najbolj občutljivejši za finančne šoke (Dotson 2024b).²⁷ Nikakor ni zanemarljivo, da stroški za hrano in seveda njihovo povečanje v vseh okoljih in v vseh časih najbolj bremenijo revne, saj jim odvzamejo večji delež prihodkov kot srednjim in višjim slojem. Velja pa tudi nasprotno, da vsak dodaten denarni prihodek, tudi če je še tako skromen, pomeni glede na razpoložljivi dohodek posameznika ali gospodinjstva večjo izboljšavo za spodnje sloje kot za vse druge – prav to splošno znano pravilo se presenetljivo pogosto krši v vladnih politikah, izrazito tudi v Sloveniji. Pri nas imamo skoraj vse davke pod

evropskim povprečjem, razen davka na dodano vrednost (in na plače), kjer pa smo nad evropskim povprečjem, kar najbolj prizadene najrevnejše (Pravila in stopnje DDV 2025).

Raziskovalci ugotavljajo, »da brezpogojni denarni transferji vodijo do boljšega finančnega blagostanja, vsaj kratkoročno«, pri čemer avtorica raziskovalnega poročila izrecno opozarja na progresivni učinek UTD na stratifikacijo, saj »gospodinjstva, ki so na začetku eksperimenta imela nižje dohodke, doživljajo večje izboljšave svoje finančne blaginje, in sicer prav zaradi gotovinskih prejemkov, v primerjavi s splošnim povprečjem vseh udeležencev eksperimenta kot tudi v primerjavi z gospodinjstvi, ki imajo višje dohodke« (Dotson 2024b).

Glede na posamezne dimenzije, ki sestavljajo splošno oceno finančnega zdravja (*»financial health«*), so bili največji učinki UTD ugotovljeni pri postavkah, ki so v zvezi s trenutnim finančnim položajem prejemnikov, na primer (ibid.):

- tistih, ki so izjavili, da bi se lahko spopadli z višjimi nepričakovanimi stroški, je bilo pet odstotkov več kot na začetku eksperimenta;
- darilo za poroko, rojstni dan ali kak drug podoben izdatek ne bi obremenil posameznikovih financ (takih trditev je bilo za šest odstotkov več);
- pet odstotkov več je bilo tistih, ki jim je ob koncu meseca ostalo nekaj denarja;
- možnost uživanja v življenju zaradi nadzora nad upravljanjem svojega denarja (takih izjav je bilo za šest odstotkov več);
- delež tistih, ki izjavljajo, da jim zmanjkuje denarja, se je zmanjšal za štiri odstotke;
- za tri odstotke se je zmanjšal tudi delež tistih, ki menijo, da si zaradi finančnega položaja nikoli v življenju ne bodo mogli privoščiti dobrin, ki si jih želijo.

UTD je zgleden primer socialne tehnologije. Pomembno vprašanje pa je, ali si ga lahko privoščimo.

FINANCIRANJE UTD²⁸

Ko dogovorjeno pravico do UTD pretvorimo v individualna denarna nakazila, to lahko naredimo na dva načina: označimo ju kot varianto A in varianto B. Oba načina sta fiskalno vzdržna, le da je varianta B neracionalna in populistična, medtem ko pri varianti A *gotovinsko izplačilo prejmejo samo tisti, ki so dejansko brez denarja*, vsem drugim pa se njihov del sredstev, ki jih že imajo, prekvalificira v UTD. Poglejmo preprost primer, ki je tudi najpogostejši – saj bi veljal za kakih 85 odstotkov državljanek in državljanov – in ki spada v prvi način uveljavljanja omenjene pravice.

Varianta A: predpostavimo, da imam službo in dobim neto izplačilo 1500 evrov, UTD pa bi znašal, na primer, 500²⁹ evrov. Tu sta dve pomembni vprašanji:

- prvič, kaj se zgodi z mojimi prejemki v razmerah, ko imam kot državljan (ob plači) tudi pravico do UTD;
- drugič, ali zaradi UTD res obremenim državne finance?

Odgovor na obe vprašanji je negativen: moj neto dohodek je še vedno enak in država zame ne izplača niti enega dodatnega centa, čeprav mi je priznala pravico do

UTD. Gre namreč za to, da se takrat, ko mi delodajalec plačo nakaže na bančni račun, plača prikaže v dveh zneskih – del se je prekvalificira oz. titulira kot UTD, in ker je ta, smo rekli, 500 evrov,³⁰ dobim z drugim delom plače preostalih 1000 evrov. To pomeni, da se niti pri delodajalcu, v državni blagajni, niti v mojem žepu dejansko ne spremeni nič. Še vedno dobim skupno izplačilo 1500 evrov za opravljeno delo, enako kot prej, ko še nisem imel UTD – a s pomembno razliko. Če ostanem brez službe, ker je šel delodajalec v stečaj (ob tem pa nimam drugih dohodkov ali premoženja), seveda ostanem brez dela plače, vendar še vedno dobim tistih 500 evrov, ker so kvalificirani kot UTD, ki mi ga nihče ne more vzeti; in samo ta znesek mi tokrat financira država iz proračuna. S pravico do UTD je torej enako kot z univerzalno pravico do čiste pitne vode, ki smo jo zapisali v ustavo in jo imamo vsi brezpogojno. A to ne pomeni, da nam bo zdaj država z državno cisterno vsakomesečno dostavila na dom hektolitre pitne vode, saj jo večina izmed nas že ima; nekateri imajo pred hišo celo bazen. Pravico do pitne vode mi država »materializira« v obliki H₂O šele, če zaidem v položaj, da ostanem brez nje, ker mi je, na primer, presahnil vodnjak pred hišo ali pa ne zmorem več plačevati položnic dostavljalcvu vode. Enako je z UTD. Država torej z uvedbo te pravice nikakor ne zaide v dolgove niti v fiskalne prekrške, saj bi šlo za minorno finančno obremenitev z naslova omenjene pravice. Pri UTD v višini 500 evrov bi dodatna obremenitev državne blagajne znašala samo v povezavi s prejemniki socialnih pomoči, in sicer samo za razliko med njihovimi prenizkimi zdajšnjimi transferji in višino UTD (pomnoženo s številom socialnih upravičencev³¹ in številom mesecev v letu). Skratka, zaradi uvedbe UTD državi ne bi bilo treba uvesti nobenega novega davka niti zvišati obstoječih, vse drugo pa ostane enako: sredstev za javne in vse druge storitve bi bilo točno toliko, kot jih država že namenja, in tudi tiste osebe, ki zdaj prejemajo socialne transferje višje od nove meje hipotetičnega UTD (npr. osebe s posebnimi potrebami), bi natančno ista sredstva prejemale še naprej, le da bi se jim znesek pod 500 evrov kvalificiral kot UTD.

Obstaja pa še druga varianta (B) financiranja UTD, ki je načeloma mogoča, čeprav sem jo prej označil za neracionalno. UTD izplačamo samodejno v *gotovini vsem*, tudi tistim, ki niso v revščini, vključno z največjimi bogataši, ob tem pa hkrati najpremožnejši tretjini prejemnikov vzamemo nazaj³² določen mnogokratnik istega zneska, da ga lahko nakažemo manj premožnim. Torej se celo pri tej varianti – računsko gledano – financiranje povsem izide.

SKLEP

Z zgodovinskega vidika je védnost o socialnih učinkih tehnologije že stara, vključno z opozarjanjem nanje. Novo je, da smo jih zanemarjali prav v sodobnosti, ko utegne biti cena take brezbriznosti najvišja. V zvezi s tem je sokratovska čuječnost dober zgled, v katerem je pred 2400 leti navajal negativne posledice pisave. Če bi vsako tehnologijo presojali na »sokratovski« način in s tako natančnostjo, kot ocenjujemo možnosti za njen tržni uspeh, bi bilo manj verjetno, da bi zanemarili morebitne socialne učinke. Čeprav nekatera načelna vprašanja o vrednotni in socialni dimenziji tehnologij ostajajo odprta, je z gotovostjo mogoče trditi, da je UTD dober primer tehnologije, ki je vrednotno določena ter omogoča pomembne in merljive socialne

učinke na okolje (v shemi 1 spada UTD v kvadrant B). To dokazujejo rezultati naj-novejšega družboslovnega eksperimenta, izvedenega v dveh zveznih državah ZDA. Ob prikazanih pozitivnih vplivih na najpomembnejših področjih kakovosti življenja posameznikov in gospodinjstev (zdravje, zaposlenost, finančno stanje), ne smemo pozabiti tudi pozitivnih učinkov, ki jih pa v ameriški kulturi ni mogoče testirati. To so korekcije socialne države v smeri odpravljanja tistih pomanjkljivosti, ki jih s konceptom socialne države nismo zmogli (niti v Evropi) odpraviti:

- sistem socialnih pravic je preveč razdrobljen, nepregleden in na prenizki ravni;
- temeljne socialne pravice v obstoječem sistemu, vključno z najpomembnejšo (denarna socialna pomoč), nikakor niso brezpogojne;
- socialna država ne odpravlja absolutne revščine, dolgotrajne revščine niti glo-bine revščine;
- spreminjanje socialnih pravic je povsem odvisno od političnega voluntarizma vsakokratnih vladnih koalicij in prioritete znotraj njih, med katerimi odprava revščine nikoli ni med glavnimi cilji;
- socialne pravice nikoli ne dosežejo vseh upravičencev (zaradi neinformiranosti, birokracije, stigme itn.).

Ti popravki so nujni in niso možni brez uvedbe UTD.

OPOMBE

- 1 Izjema so bili samo štirje avtorji med vsemi omenjenimi kritiki, ki jih je skupaj čez 30 (Osborne in Brown 2005, 127–131). Za kritiko teh kriterijev pri nas glejte Rape Žiberna (2017).
- 2 »Al je prva tehnologija v zgodovini, ki lahko ljudem odvzame moč. Silicijevi čipi lahko ustvarijo vohune, ki nikoli ne spiyo, finančnike, ki nikoli ne pozabijo, in despote, ki nikoli ne umrejo« (Harari 2024).
- 3 Pisavo lahko kvalificiramo kot socialno tehnologijo zaradi štirih lastnosti: (1) ker omogoča neomejeno shranjevanje in prenos informacij skozi čas in prostor, (2) ker z akumulacijo kulturnih dosežkov pospeši oblikovanje kolektivnih identitet in s tem predstavlja temeljni tehnološki preboj za razvoj civilizacij, (3) ker s standardizacijo jezika pospeši natančnejše interakcije med različnimi kulturami in s tem olajša konsenz, (4) ker s tem omogoči vse hitrejši in vse kompleksnejši tempo tehnoloških inovacij.
- 4 Tu Sokrat vzpostavi analogijo med pisavo in slikarstvom (ibid., 570):
»Tudi stvaritve (slikarstva) stojijo kot žive; če pa jih kaj vprašaš, zelo vzvišeno molčijo. Enako velja za govore/besede; lahko se ti zdi, da govorijo, kot da bi kaj mislili, če pa jih vprašaš po čem od tega, kar je govoreno, in hočeš to izvedeti, ti označujejo vedno eno in isto. Kadar pa je enkrat zapisan, se vsak govor kotali povsod, enako pri poznavalcih kot pri tistih, za katere sploh ni primeren. In ne ve, s kom je treba govoriti in s kom ne«.
- 5 Verjetno zato, ker je razširjenost informacijsko-komunikacijske tehnologije najvidnejša, hipna, individualizirana in ker je ob nastanku najradikalneje ločila dotlej nujno in samoumevno povezanost idejnega in fizičnega prostora. To se je zgodilo z Morsovim izumom telegrafa v prvi polovici 19. stol. (ki je predstavljal precejšen šok – prvo preneseno sporočilo je bil vzklik »Kaj je ustvaril Bog!« (Senate Stories 2024)).

- 6 Tu ne gre za utilitarizem v smislu filozofije Jeremyja Benthama ali Johna Stuarta Milla, kjer se vrednost nečesa meri po prispevku k največji sreči največjega števila ljudi, kar izboljšuje kakovost življenja vsem. Nasprotno, pri tehnologiji gre za utilitaristično redukcijo v kontekstu moči in komodifikacije, pri čemer štejejo interesi posameznika in privilegiranih skupin na račun vseh drugih.
- 7 »But where danger is, grows / The saving power also« (Heidegger 1977, 310).
- 8 To nima zveze s podobno neoliberalno sintagmo, da je »vsak problem izziv«, kar je čista ideološka floskula, spočeta v menedžerskih krogih od sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje. Njena funkcija je prikrivanje problemov (že na ravni poimenovanja) z namenom, da jih zanikamo. Posledično je vse več profesionalnih okolij, v katerih je izraz problem izpodrinjen s terminom izziv, kot da bi šlo za sinonima. Ta trend povzroča precej škode zlasti v storitvenih dejavnostih (vključno s profesijo socialnega dela); npr. ni vseeno, ali položaj oseb, ki nimajo sredstev za preživljanje, kvalificiramo kot problem ali pa kot izziv.
- 9 Ta misel na koncu Heideggerjevega vprašanja o tehnologiji je formulirana tako (ibid., 317):
 Ker bistvo tehnologije ni nič tehnološkega, mora temeljito razmišljanje o tehnologiji in odločilno soočenje z njo potekati na področju, ki je po eni strani podobno njenemu bistvu, po drugi pa se z njo v bistvu razlikuje. To področje je umetnost – seveda le, če razmišljanje o umetnosti ne zapira oči pred konstelacijo resnice, o kateri sprašujemo. S takim postavljanjem vprašanj pričamo o krizi /.../ A čim bolj premišljujemo bistvo tehnologije, tem bolj skrivnostno postaja bistvo umetnosti. Čim bližje smo nevarnosti, tem bolj sijoče se razkrivajo poti do odrešitve in tem bolj smo nagnjeni k spraševanju. Kajti spraševanje je pobožnost in vdanost (do) mišljenja.
- 10 Gre za delovna mesta, na katerih zaposleni zaradi prenizke mezde ne more vzdrževati niti lastne eksistence in bi taka opravila lahko brez družbene škode ukinili ali pa živo delovno silo nadomestili s stroji. Pri drugi kategoriji znotraj junk jobs, katerih delovni prispevek je za ekonomijo in celotno družbo nepogrešljiv in hkrati niso nadomestljiva z avtomatizacijo, je edina možna rešitev v zvišanju mezde nad ceno existenčnih stroškov, za kar pa je nujen pritisk (npr. podplačana in najzahtevnejša delovna mesta znotraj socialnega skrbstva in zdravstva).
- 11 Glejte v Marx 1979a, 75, in 1979b, 302–304, 310, 317.
- 12 Torej da se sami odločijo, ali jim večjo vrednoto predstavlja delovna kariera in soliden standard ali pa se raje odločijo za brezdelje in življenjski slog, značilen za revščino.
- 13 Novejše poročilo o teh prizadevanjih v Evropi dokazuje, da so organizirana prizadevanja v smeri skrajševanja delovnika še vedno živa, doseženi so celo konkretni rezultati, da sta pomembni oviri (čeprav ne edini) za premike v tej smeri odsotnost delavske participacije in prenizke plače, ki na spodnjem koncu mezdne lestvice delavcem ne omogočajo niti kritja osnovnih potreb celo pri polnem delovnem času (Staunton 2024). Hkrati pa se tudi po sto letih nismo prav nič oddaljili od diagnoze, ki jo je Keynes (1936, 235) opisal s temi besedami: »Velika slabost ekonomije, v kateri živimo, je njen neuspeh pri zagotavljanju polne zaposlenosti in njena arbitrarna in nepravična porazdelitev bogastva in dohodkov.«
- 14 Z Graeberjevo teorijo o bullshit jobs je pozornost znova usmerjena v izvor problema – odtujitev, ki izvira iz ekonomske sfere in se širi na vsa druga, neekonomska področja. Nazadnje je to naredil Erich Fromm prav v obdobju vzpona neoliberalizma v knjigi Imeti ali biti (1976). V njej tudi Fromm izhaja iz Marxovega pojma odtujitve in

v zvezi z vprašanjem, kaj storiti, ponudi točno isti odgovor kot Graeber – univerzalni temeljni dohodek (Fromm 2013, 220, 239–241). Sicer se je Fromm prvič zavzemal za UTD že leta 1955, ko je v knjigi *Zdrava družba* zapisal: »Veliko zla današnjih kapitalističnih in socialističnih družb bi izginilo, če bi uvedli zajamčeni letni dohodek« (ibid., 239).

- 15 Cohen, Rogers in Pribac 2004; Pribac in Korošec 2011; Gerdina 2018; Dragoš 2019b.
- 16 Več o tem v zadnjem razdelku tega prispevka.
- 17 Najnovejši pregled na to temo je v Casselman (2025); za odgovornost ekonomske znanosti v zvezi s tem glejte Galbraith (2025).
- 18 Zaradi pandemije covid-19 je umrlo več Američanov kot pa v vseh ameriških vojnah skupaj (Nye 2025).
- 19 Med najnevarnejšimi posledicami epidemije covid-19, ki je za dalj časa pahnila v socialno izolacijo polovico človeštva (3,9 milijarde ljudi), je najnevarnejša posledica – poleg smrtnih žrtev in psihičnih stisk – nezaupanje znanosti. V najnovejši monografiji na to temo Macedo in Lee (2025) navajata glavne razloge za nezaupanje: »Težke odločitve so bile zasenčene s slogani, kot so 'sledite znanosti'. Koristi in škoda so bile nepravilno porazdeljene. Sprejete politike so bile v veliki meri koristne za sloj lastnikov prenosnih računalnikov (»laptop class«) in pustile t. i. ključne delavce nezaščitene; podaljšano zaprtje šol je najbolj prizadelo najbolj marginalizirane družine. Znanost je postala politizirana in nestrinjanje je bilo potisnjeno na rob.« Avtorja opozarjata, da »v naslednji krizi ne smemo pozabiti na najgloblje vrednote liberalne demokracije: strpnost in odprtost, spoštovanje dokazov in njihovih omejitev, pripravljenost na negotovost in zavezanost h govorjenju celotne resnice« (ibid.).
- 20 Termin socialna »pomoč«, ki je samoumevno v rabi tudi v slovenski zakonodaji in praksi, pišem v narekovajih zato, ker je neustrezen, saj pri tem temeljnem denarnem prejemku socialne države ne gre za nikakršno pomoč, pač pa za pravico, ki jo država posamezniku zagotavlja in jo lahko od nje tudi iztoži, če gre kaj narobe (v primerjavi s pomočjo, ki jo izvajalec prejemniku realizira povsem arbitrarno).
- 21 Več o tem glejte v Lessenich 2015; Dragoš in Leskošek 2016; Bärnthaler in Novy 2025; Pulignano in Domecka 2025; Andor, Skrzypek in Giusto 2025; Galbraith 2025; EU Forward 2025.
- 22 Prvi, tipičen, čeprav ne edini tak nasprotnik UTD pri nas je Milan Zver (2004).
- 23 Za novejši pregled predvidenih učinkov UTD v slovenskem prostoru glejte Cohen, Rogers in Pribac 2004; Pribac in Korošec 2011; Gerdina 2018; Dragoš 2019b; Dragoš 2024.
- 24 Prav tega pogoja ni izpolnjeval nekaj let starejši finski eksperiment z UTD, saj je višina zagotovljenega prejemka s tega naslova bila pod ravno eksistenčnih stroškov. Hkrati pa je glavni cilj finskega eksperimenta, ki ga je uvedla takratna desnosredinska vlada, bil napačno opredeljen, saj se je skušalo z UTD povečati zaposlovanje brezposelnih prejemnikov (vključno z dolgotrajno brezposelnimi in drugimi težje zaposljivimi). Ker v prvem letu (dvoletnega) eksperimenta ta cilj ni bil dosežen, se je razširila napačna informacija, da je eksperiment dokazal neuspešnost UTD, kar ni bilo res. Pri negativnih ocenah so bili namreč zanemarjani drugi učinki na uporabnike, ki so bili pozitivni in postali še izrazitejši ob koncu eksperimenta, torej po dveh letih. To je potrdilo tudi končno in celovito poročilo izvajalca eksperimenta (KELA, Finski zavod za socialno zavarovanje), v katerem so korigirali celo prvotno oceno o zaposlitveni motivaciji UTD po prvem letu. Po koncu dvoletnega obdobja so izmerili, da se je »stopnja zaposlenosti prejemnikov UTD v tem obdobju nekoliko bolj izboljšala kot v kontrolni skupini« (KELA 2020; v zvezi z ocenami eksperimenta po prvem

- letu glejte tudi Bershidsky 2018; Damijan 2018; Drevenšek 2019).
- 25 Ena od presenetljivih ugotovitev je bila prav v zvezi z učinki na druge: ko se denarni položaj prejemnikov izboljša, je to izrazito koristno tudi za druge akterje v socialni mreži prejemnikov UTD (2024b).
 - 26 »Taki razmisleki poudarjajo, kako težko je bistveno spremeniti zdravje, zlasti v razponu treh let. To še posebej velja za ljudi, ki jim je dalj časa omejen dostop do zdravstvene oskrbe in se soočajo z velikimi zdravstvenimi izzivi« (Dotson 2024a).
 - 27 Ta blažilni učinek UTD bo verjetno za Američane kmalu postal še aktualnejši, kot je bil v obdobju raziskave, saj se obeta porast cen zaradi protekcionistične tramponomike v zvezi z napovedanim splošnim dvigom carin; to je že sprožilo »reakcije v ZDA, zlasti v finančnih krogih, ki opozarjajo, da se bo inflacija zvišala« (Gole in Jenko 2025; o tem glejte tudi The Economist 2025; Hemerijck, Bagadirov in Wilson 2025; James 2025; CNN 2025; Jenko 2025). Enak učinek se je pojavil v Združenem kraljestvu po izstopu iz EU. Po zadnjih raziskavah Centra za gospodarsko uspešnost (CEP) na London School of Economics je brexit v dveh letih (do konca leta 2021) v povprečju obremenil gospodinjstva z 210 funtov višjim računom za hrano, kar je potrošnike v Združenem kraljestvu stalo skupaj 5,8 milijarde funtov (6,7 milijarde evrov), saj so višji stroški uvoza povečali inflacijo, kupna moč prebivalcev pa se je zmanjšala, medtem ko so realne plače stagnirale ali padale (Bakker et al. 2022; Toynbee 2025).
 - 28 Ta razdelek je sklepni del že objavljenega članka (v Dragoš 2024, 232, 233), na tem mestu pa pojasnilo o financiranju objavljam ponovno, ker je nujno za razumevanje UTD.
 - 29 Za zdaj bi bila to najnižja mogoča višina UTD, ki bi bila še vedno smiselna, saj bi bil UTD s 500 evri malenkost (za enajst evrov) višji od kratkoročnih življenjskih minimalnih stroškov za eno osebo, medtem ko je zdajšnja denarna socialna pomoč – kljub največjemu povišanju v zadnjih desetletjih – še vedno za štiri evre manjša od omenjenih življenjskih stroškov.
 - 30 Ta del plače, ki zdaj predstavlja UTD, mi delodajalec nakaže na bančni račun posredno, prek države.
 - 31 Ker je teh okoli 33.600 (povprečje v letih 2016–2021), razlika med denarno socialno pomočjo kot temeljnim socialnim transferjem in predpostavljeno višino UTD pa je v letu 2024 15 evrov, bi to zneslo okoli šest milijonov, kar je manj kot nesojena sodna stavba na Litjski v Ljubljani. To je tudi odgovor tistim kritikom UTD, ki ga zavračajo zaradi bojazni porasta inflacije. Omenjenih šest milijonov, ki bi dodatno obremenili državni proračun, nima nobenega inflatornega učinka, saj ne bi bilo treba tiskati novega denarja niti uvesti novih davkov niti povišati že obstoječih.
 - 32 S političnega vidika je to verjetno neizvedljivo, zlasti v slovenskih razmerah. Spomnimo se zapleta z ukinitvijo »prostovoljnega« dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja in njegovim prenosom v obvezni zdravstveni prispevek, ki je zdaj ostal nominalno enak za vse, saj ga nočemo spremeniti proporcionalno glede na dohodke (kaj šele progresivno) – tudi to je argument za uvedbo UTD po varianti A namesto po B.

CITIRANA LITERATURA

- Andor, László, Ania Skrzypek, in Hedwig Giusto (ur.). 2025. *Progressive Yearbook 2025*. Bruselj: FEPS – Foundation for European Progressive Studies.
- APFC. 2025. »Who We Are«. Alaska Permanent Fund Corporation. <https://apfc.org/>.
- Baird, Sarah, Jacobus de Hoop, in Berk Özler. 2013. »Income Shocks and Adolescent Mental Health«. *The Journal of Human Resources* 48 (2): 370–403.

- Bakker, Jan David, Nikhil Datta, Richard Davies, in Josh De Lyon. 2022. *Non-Tariff Barriers And Consumer Prices: Evidence From Brexit*. Discussion Paper No. 1888. London: London School of Economics and Political Science.
- Bärnthaler, Richard, in Andreas Novy. 2025. »Corporate Power vs. Social-Ecological Transformation: Why Progress Remains Stalled«. *Social Europe*, 3. 2. 2025. <https://www.socialeurope.eu/corporate-power-vs-social-ecological-transformation-why-progress-remains-stalled>.
- Bershidsky, L. 2018. »Finland's Basic Income Test Wasn't Ambitious Enough«. *Bloomberg*, 26. 4. 2018. https://www.bloomberg.com/view/articles/2018-04-26/finland-s-basic-income-experiment-was-doomed-from-the-start?cmpid%3D=socialflow-twitter-view&cmpid=socialflow-twitter-business&utm_campaign=socialflow-organic&utm_content=business&utm_medium=social&utm_source=twitter.
- Casselmann, Ben. 2025. »Economists Are in the Wilderness. Can They Find a Way Back to Influence?«. *The New York Times*, 10. 1. 2025. <https://www.nytimes.com/2025/01/10/business/economy/economists-politics-trump.html>.
- CNN. 2025. »Top Economist Predicts What Impact Trump's Tariffs Will Have On Americans«. *YouTube*, 3. 2. 2025. https://www.youtube.com/watch?v=I_ZOj4BtH1Y.
- Cohen, Joshua, Joel Rogers in Igor Pribac (ur.). 2004. *Brezplačno kosilo za vse?* Ljubljana: Krtina.
- Damijan, J. P. (2018). »Zakaj je propadel finski eksperiment z univerzalnim temeljnim dohodkom?«. *Damijan blog*, 4. 8. 2018. <https://damijan.org/2018/08/04/zakaj-je-propadel-finski-eksperiment-z-univerzalnim-temeljnim-dohodkom/>.
- De Schutter, Olivier, in Philippe van Parijs. 2024. »Can Universal Basic Income really improve mental health?«. *Social Europe*, 21. 10. 2024. <https://www.socialeurope.eu/can-universal-basic-income-really-improve-mental-health-the-surprising-results-are-in>.
- Derksen, Maarten, in Tjardie Wierenga. 2013. »The history of 'Social Technology', 1898–1930«. *History and Technology* 29 (4): 311–330. <https://doi.org/10.1080/07341512.2013.876247>.
- Dotson, Karina. 2024a. »How Does Unconditional Cash Affect Health?«. *Key Findings: Health*, 21. 7. 2024. <https://www.openresearchlab.org/findings/how-does-unconditional-cash-affect-health-2>.
- Dotson, Karina. 2024b. »How Does Unconditional Cash Affect Financial Health and Well-being?«. *Key Findings: Financial Health*, 8. 4. 2024. <https://www.openresearchlab.org/findings/key-findings-financial-health>.
- Dragoš, Srečo. 2011. »UTD = utrditev temeljev družbe«. V *UTD v Sloveniji, premisleki, stališča, dokumenti*, ur. Igor Pribac in Valerija Korošec, 109–122. Ljubljana: Krtina.
- Dragoš, Srečo. 2019a. »Zakaj je UTD izvedljiv in nujen«. V *Enostavna ideja*, ur. Srečo Dragoš, 26–85. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, UL.
- Dragoš, Srečo (ur.). 2019b. *Enostavna ideja*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, UL.
- Dragoš, Srečo. 2021. »Bullshit Jobs And Universal Basic Income«. *Anthropological Notebooks* 27 (3): 126–158.
- Dragoš, Srečo. 2024. »Univerzalne storitve ali dohodek – napačna dilema ekosocialne države«. V *Izzivi trajnostnemu razvoju Slovenije*, ur. Ivan Svetlik in Niko Toš, 221–236. Ljubljana: Akademija znanosti za trajnostni razvoj Slovenije.
- Dragoš, Srečo, in Vesna Leskošek. 2016. »Slovenska smer«. V *Oxfamovo poročilo št. 210. Gospodarstvo za 1 %, 87–120*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Drevenšek, S. 2019. »Je finski eksperiment z UTD res razočaral?«. *Svet kapitala*, 22. 2. 2019. <https://svetkapitala.delo.si/ikonomija/podkast-je-finski-eksperiment-z-utd-res-razocaral/>.

- EU Forward. 2025. *Shaping European Politics & Policy in the Second Half of the 2020s*. Social Europe in Friedrich-Ebert-Stiftung. <https://www.socialeurope.eu/wp-content/uploads/2025/01/EU-Forward.pdf>.
- Pfaffenberger, Bryan. 1988. »Fetishized Objects and Humanized Nature: Towards an Anthropology of Technology«. *Man* (N.S.) 23: 236-52.
- Fromm, Erich. 2013. *Imeti ali biti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Galbraith, James K. 2025. »Mainstream Economics: A Catalogue of Failures«. *Social Europe*, 6. 2. 2025. <https://www.socialeurope.eu/mainstream-economics-a-catalogue-of-failures>.
- Gerdina, Tomaž (ur.). 2018. *Usoda tržnega dna: nuja, želja ali skriti nameni?* Ljubljana: OPRO, zavod za aplikativne študije.
- Gole, Nejc, in Miha Jenko. 2025. »Trump strelja po zaveznikih, Kitajci in Rusi se nasmihaajo«. *Delo*, 4. 2. 2025. <https://www.delo.si/gospodarstvo/novice/carine-bodo-skodile-predvsem-amerriki>.
- Gosar, Andrej. 1933. *Za nov družabni red*, I. zv. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Graeber, David. 2013. »On the Phenomenon of Bullshit Jobs: A Work Rant«. *Strike* 2013 (3). <https://www.strike.coop/bullshit-jobs/>.
- Graeber, David. 2019. *Bullshit Jobs: A Theory*. Penguin Books.
- Graeber, David. 2020. »David Graeber: "Je moralno izterjati krivičen dolg? Na tem vprašanju stoji in pade kapitalizem"«. Intervjuvar L. J. Kučič. *Disenz*, 13. 5. 2020. <https://www.disenz.net/david-graeber-je-moralno-izterjati-krivicen-dolg-na-tem-vprasanju-stoji-in-pade-kapitalizem/?fbclid=IwAR1A75bqxJiV0eCWh-w4I9gvhYQz7qB7B6c6jAzZKTc-gFYQ0xO0XxeH8n90>.
- Harari, Yuval N. 2024. »The Age of AI Is Here (Yuval Noah Harari Introduces ,Nexus')«. *Youtube*, 31. 7. 2024. https://www.youtube.com/watch?v=Ze6diMt1g_s.
- Heidegger, Martin. 1977. »The Question Concerning Technology«. V *Martin Heidgger: Basic Writings*, ur. David Farrell Krell, 287–317. New York: Harper & Row. <https://www2.hawaii.edu/~freeman/courses/phil394/The%20Question%20Concerning%20Technology.pdf>.
- Hemerijck, Anton, Azizjon Bagadirov in Robin Wilson. 2025. »The Capacity to 'Compete'—Rethinking the Welfare State«. V *EU Forward: Shaping European Politics & Policy in the Second Half of the 2020s*, 36–40. Social Europe in Friedrich-Ebert-Stiftung.
- IFR. 2025. »China to Invest 1 Trillion Yuan in Robotics and High-Tech Industries«. *International Federation of Robotics*, 25. 3. 2025. <https://ifr.org/ifr-press-releases/news/china-to-invest-1-trillion-yuan-in-robotics-and-high-tech-industries>.
- Ingold, Tim (ur.). 1997. *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London: Routledge.
- James, Harold. 2025. »Trump's Tariff Gamble: Will America's "Golden Age" End in an Economic Nightmare?«. *Social Europe*, 30. 1. 2025. <https://www.socialeurope.eu/trumps-tariff-gamble-will-americas-golden-age-end-in-an-economic-nightmare>.
- Jenko, M. 2025. »Trump s carinsko gorjačo po zaveznikih«. *Delo*, 4. 2. 2025. <https://www.delo.si/mnenja/komentarji/trump-s-carinsko-gorjaco-po-zaveznikih>.
- KELA. 2020. »Basic Income Experiment«. *KELA (Kansaneläkelaitos)*, 16. 9. 2020. <https://tietotarjotin.fi/en/information-package/158070/basic-income-experiment#objectives-and-implementation>.
- Kosec, Jure. 2025. »Veliki razkol na velikem vrhu o umetni inteligenci«. *Delo*, 11. 2. 2025. <https://www.delo.si/novice/svet/j-d-vance-opozoril-eu-pred-oviranjem-razvoja-umetne-intelligence>.
- Kropivšek Leskovar, Rebeka. 2025. »Iskati napredek v konvencionalnosti je kot iskati ribe v puščavi«. Intervjuvarka Petra Kovič. *Delo*, 10. 2. 2025. <https://www.delo.si/nedelo/iskati-napredek-v-konvencionalnosti-je-kot-iskati-ribe-v-puscavi>.
- Krek, Janez E. 1901/1925. »Socializem«. V *Izbrani spisi*, III. zvezek, ur. Odbor društva »Dr. Jan.

- Ev. Krek«. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.
- Keynes, John M. 1936. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. Zürich: ISN. <http://cas2.umkc.edu/economics/people/facultypages/kregel/courses/econ645/winter2011/generaltheory.pdf>.
- Lenarčič, Blaž. 2014. »Vpliv informacijsko-komunikacijskih tehnologij na velikost socialnih omrežij v kontekstu lokalno-globalnih dinamik«. *Teorija in praksa* 51, posebna številka: 285–308.
- Leskovec, Jure. 2025. »Zgodili se bodo veliki premiki. Poti nazaj ni več«. *Delo*, 8. 2. 2025. <https://www.delo.si/sobotna-priloga/zgodili-se-bodo-veliki-premiki-poti-nazaj-ni-vec>.
- Lessenich, Stephan. 2015. *Ponovno izumljanje socialnega: socialna država v prožnem kapitalizmu*. Ljubljana: Krtina.
- Marx, Karl. 1961. *Kapital*, I. knjiga. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl. 1973. *Kapital*, III. knjiga. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl. 1979a. »Kritika Heglovega državnega prava«. V *Izbrana dela*, I. zvezek, Karl Marx in Friedrich Engels, 57–134. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl. 1979b. »Kritika nacionalne ekonomije (Pariški rokopisi 1844)«. V *Izbrana dela*, I. zvezek, Karl Marx in Friedrich Engels, 245–398. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Macedo, Stephen, in Frances Lee. 2025. In *Covid's Wake: How Our Politics Failed Us*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Nye, Joseph S. ml. 2025. »Ima globalizacija še prihodnost?«. *Delo*, 6. 2. 2025. <https://www.delo.si/mnenja/gostujoce-pero/ima-globalizacija-se-prihodnost>.
- Osborne, Stephen P., in Kerry Brown. 2005. *Managing Change and Innovation in Public Service Organizations*. London, New York: Routledge.
- OZN. 2024. *Extreme Poverty and Human Rights*. Generalna skupščina, 16. 7. 2024. <https://docs.un.org/en/A/79/162>.
- PFD. 2025. *Permanent Fund Dividend*. State of Alaska: Department of Revenue. <https://pfd.alaska.gov/>.
- Platon. 2009. »Fajdros«. Prevod in spremna beseda Gorazd Kocijančič. *Zbrana dela*, II. knjiga, 533–573. Ljubljana: KUD Logos, Celjska Mohorjeva družba.
- Pravila in stopnje DDV. 2025. *Your Europe*, 4. 2. 2025. https://europa.eu/youreurope/business/taxation/vat/vat-rules-rates/index_sl.htm?utm_source=chatgpt.com.
- Prettner, Klaus. 2025. »Could AI Level the Playing Field of Earnings Inequality?«. *International Federation of Robotics*, 19. 2. 2025. <https://ifr.org/post/could-ai-level-the-playing-field-of-earnings-inequality>.
- Pribac, Igor, in Valerija Korošec (ur.). 2011. *UTD v Sloveniji, premisleki, stališča, dokumenti*. Ljubljana: Krtina.
- Pulignano, Valeria, in Markieta Domecka. 2025. *The Politics of Unpaid Labour*. Oxford: Oxford University Press.
- Rape Žiberna, Tamara. 2017. »Konceptualizacija inovacij v socialnem delu«. *Socialno delo* 56 (2): 111–128.
- Reed, Howard, Stewart Lansley, Matthew Johnson, Elliott Johnson, in Kate E. Pickett. 2022. *Tackling Poverty: The Power of a Universal Basic Income*. Basic Income Conversation. https://autonomy.work/wp-content/uploads/2023/05/Full_Paper_Lansley_Tackling_Poverty.pdf.
- Rhodes, Elizabeth. 2024. »How Does Unconditional Cash Affect Employment?«. *Key Findings: Employment*, 21. 7. 2024. <https://www.openresearchlab.org/findings/key-findings-employment-and-income>.
- Rogers, Everett, in Floyd Shoemaker. 1971. *The Communication of Innovation*. New York: Free Press.

- Rus, Veljko. 1990. *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.
- Rus, Veljko. 1992. *Med antikomunizmom in postsocializmom*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Schatzberg, Eric. 2018. *Technology: Critical History of a Concept*. Chicago: The University of Chicago Press. <https://dokumen.pub/technology-critical-history-of-a-concept-9780226584027.html>.
- Senate Stories. 2024. »What Hath God Wrought": Morse's Telegraph in the Capitol«. *United States Senate: Senate Historical Office*. https://www.senate.gov/artandhistory/senate-stories/morses-telegraph-in-the-capitol.htm?utm_source=chatgpt.com.
- Standing, Guy. 2018. *The Precariat: The New Dangerous Class*. Ljubljana: Krtina.
- Stark, Rodney, in William S. Bainbridge. 2007. *Teorija religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Staunton, Bethany. 2024. »Winning Back Our Time«. *Hesa Mag* 29: 8–11. Bruselj: European Trade Union Institute. https://www.etui.org/sites/default/files/2024-12/HesaMag_29_EN_WEB.pdf.
- SURS. 2025. Dan varne rabe interneta. *Statistični urad Republike Slovenije*, 11. 2. 2025. <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/13423>.
- The Economist. 2025. »Canada, China, Mexico and the Art of Retaliation«. *The Economist*, 4. 5. 2025. <https://www.economist.com/the-americas/2025/02/02/canada-china-mexico-and-the-art-of-retaliation>.
- Toynbee, Polly. 2025. »Britain's Brexit Reality Check: Why the Majority Now Want Back In«. *Social Europe*, 15. 1. 2025. <https://www.socialeurope.eu/britains-brexit-reality-check-why-the-majority-now-want-back-in>.
- Uredba EU. 2024. Uredba (EU) 2024/1689 o določitvi harmoniziranih pravil o umetni inteligenci Evropskega parlamenta in Sveta evropske unije, z dne 13. junija 2024. *Uradni list EU*, 12. 7. 2024. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202401689.
- Van Parijs, Philippe. 2004. »Temeljni dohodek za vse«. V *Brezplačno kosilo za vse?*, ur. Joshua Cohen, Joel Rogers in Igor Pribac, 19–37. Ljubljana: Krtina.
- Viršek, D. 2025. »V tovarnah po svetu dela več kot štiri milijone robotov«. *Delo*, 5. 1. 2025. <https://www.delo.si/gospodarstvo/novice/v-tovarnah-po-svetu-dela-vec-kot-stiri-milijone-robotov>.
- WHO. 2021. *Long Working Hours Increasing Deaths From Heart Disease And Stroke*. Ženeva: World Health Organization and the International Labour Organization. <https://www.who.int/news/item/17-05-2021-long-working-hours-increasing-deaths-from-heart-disease-and-stroke-who-ilo>.
- WHO. 2022a. *Launch of the WHO World Mental Health Report: Transforming Mental Health for All Department of Mental Health and Substance Use*. 17. 6. 2022. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/launch-of-the-who-world-mental-health-report--transforming-mental-health-for-all-department-of-mental-health-and-substance-use---17-june-2022>.
- WHO. 2022b. *Mental health*. 17. 6. 2022. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>.
- Wikipedia. 2024. »Rote Learning«. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, datum zadnje spremembe 12. 9. 2024). https://en.wikipedia.org/wiki/Rote_learning.
- Wikipedia. 2025. »Wheel«. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, datum zadnje spremembe 6. 1. 2025. <https://en.wikipedia.org/wiki/Wheel#History>.
- Wilkinson, Richard, in Kate Pickett. 2012. *Velika ideja*. Novo mesto: Penca in drugi.
- Zver, Milan. 2004. »Nepravičnost univerzalnega temeljnega dohodka«. V *Brezplačno kosilo za vse?*, ur. Joshua Cohen, Joel Rogers in Igor Pribac, 165–170. Ljubljana: Krtina.